

PLÂNLİ KOLEKTİVİST İKTİSAT (Devam: III)

Yazan:
Prof. F. A. von HAYEK

Çeviren:
Fetih ÇELİKBAŞ
Umumî İktisat Profesörü

N. G. Pierson, Ludwig von Mises, Georg Halm, Boris Brutzkus ve Enrico Barone gibi mümtaz iktisat âlimleri tarafından, sosyalizmin imkânlarına dair muhtelif tarihlere yazılmış tenkidî tetkikleri bir araya getirerek yayınladığı eserde, maruf iktisatçı Profesör Hayek'in bizzat kaleme aldığı çok değerli tetkik yazısını, "plânlı kolektivist iktisat" başlığıyla tercümeyle başlamıştık. Bilhassa, zamanımızın müdil ve dolambaçlı istihsal tekniği karşısında, mahiyeti hakkında belirsiz veya yanlış telâkkilere raslanan iktisat meselesinin, aslında neden ibaret olduğunu anlamak için son derece istifadeli olan bu yazının "Meselenin mahiyeti ve tarihçesi" başlıklı ilk kısmının tercümesi geçen sayımızda bitmiştir. Müellif tam sosyalist veya kolektivist iktisat nizamında da bizzarur mevcut olan ana iktisat dâvasının - müteaddit gayeler karşısında mahdut vasıtaların mevcudiyeti meselesi - açıklanmasına hizmet eden bu bahsi, yukarda adı geçen iktisatçıların makalelerinden evvel, meselenin mahiyetini teşrih için yazmış ve bunu mütaakip mevzuun kısa bir tarihçesini yapmıştır. Bu itibarla, Profesör Hayek'in bundan önceki yazısı, yani "Meselenin mahiyeti ve tarihçesi" bahsi, plânlı kolektivist iktisat tercümesi içinde, mevzua bir "giriş" mahiyetindedir. Okuyucuya iktisadın mekanizması ve işleyiş tarzını örten esrar perdesini aralamakla, içine girdiği girift ve çetin beşerî ve içtimalî bir mevzuda istikamet vermeğe yarıyan bu bahsi takibeden yer alan makalelerden sonra, Profesör Hayek, henüz büyük ölçüde iktisatçılar arasında cereyan eden ve bu yüzden efkâr umumiyenin yabancı olduğu ihtisasa mütaallik teknik meseleleri münakaşa etmektedir. Bu sayıdan itibaren tercümesine başladığımız ve "Münakaşanın bugünkü hali" başlıklı bu derin iktisadi tahliller de dergimizin iki sayısında neşredildikten sonra, sosyalist nazariyatın tetkikinde yepyeni bir çığır açtığı da, ister liberal, ister sosyalist hangi doktrinden olursa olsun, her iktisatçının birleştiği Ludwig von Mises'in "Kolektivist rejimde iktisadi hesap" adlı, artık mevzuunda klâsik olan mühim makalesini dilimize çevireceğiz. Öyle ümit ediyoruz ki, dikkat ve sabırla okunmağa ihtiyaç gösteren ve köklü bir iktisat kültürüne sahip olmak neticesi derin kavrayış mahsulü olan bu tetkikler, sadece tam sosyalist veya kolektivist iktisadın meselelerini değil, fakat böyle bir doktriner görüşten çok daha ehemmiyetli olarak bizzatî deyişimiyen asıl ana iktisat dâvasının anlaşılmasına yardım etmiş olacaktır.

İktisadi tetkiklerde bir noktanın daima hatırdan tutulması lâzımdır. Hangi cemiyet nizamında olursa olsun, ister hususi teşebbüse dayanan kapitalist veya individualist iktisatta, isterse âmme teşebbüsüne dayanan sosyalist veya kolektivist iktisatta olsun, insanların, teknik ilerlemelerle çoğalma temayülünde olan müteaddit ihtiyaçları yani istekleri karşısında, bunları tatmine elverişli mallar mahdut olduğu gibi, bu malların tedariki için gerekli zaman da mahduttur; insanların çalışma kudret ve kabiliyeti de muayyendir. Öyle ki, ne insanlar her türlü ihtiyaçtan âri melekler, ne de dünya bir

Cennet Âlâ değildir. O halde, nasıl yapmalı, ne şekilde bir düzen kuralmalıdır ki, bütün bu mahdut imkânlardan, âzami derecede faydalanmağa imkân verecek bir netice alınabilsin. Bu neticenin, aynı zamanda, şu üç meselenin hallini tazammun ettiği de unutulmamalıdır: *nenin, nasıl ve ne kadar istihsal edileceği*. İşte, cemiyet iktisadına verilecek şekil, bu meseleleri de rasyonel olarak halletmeğe imkân bahşetmek mevkiindedir. Çünkü aksi takdirde mahdut vasıtalar ve servet kaynakları israf edilmiş olacak, halkın refah seviyesi çalışmasıyla mütenasip olarak yükseltilemeyecektir. [1]. F. Çelikbaş.

Münakaşanın bugünkü hali

- 1 — Modern tenkidlerin neticeleri.
- 2 — Rus tecrübesinin verdiği dersler.
- 3 — Meselenin riyazi hal şekli.
- 4 — Müstehlik hâkimiyetin kaldırılması.
- 5 — Gayri hakikî rekabet.
- 6 — Birbirleriyle çekişen tekellerden mürekkep bir âlem.
- 7 — Rasyonalizasyondan mütevellit tasarruflar.
- 8 — Marjinal yani nihai masraflar kriteriyomu.
- 9 — Sosyalist rejimde, ne dereceye kadar hakikî rekabet imkânı vardır?
- 10 — Sosyalist nazariyatın rekabet prensibini kabul etmesi umumiyetle neyi ifade eder?
- 11 — Netice.

1 — Modern Tenkidlerin Neticeleri.

Sosyalistler nezdinde, sosyalizme dair en son tenkidlerin ehemmiyetini küçümsemek hususunda beliren tabii temayüllere rağmen, bu tenkidlerin sosyalist fikriyatın istikameti üzerinde derin bir tesir icra etmiş olduğu aşikârdır. Şüphesiz, hâlâ "Plâncılar" in büyük çokluğu henüz bundan haberdar değildir. Esasen, halkın hoşuna giden her hareketin "Heyecanlı" müritleri, bu hareketlerin istikametini değiştirmeye âmil olan fikir cereyanlarından daima bigâne kalırlar. [2]. Üstelik, Rusya'da, plânlı olduğu iddia olunan bir sistemin filhâl mevcut oluşu, bu sistemin mezkûr memleketteki inkişâf seyri hakkında hiçbir bilgisi olmayanların ekserisini, asıl ana dâvanın artık halledildiği neticesini çıkarmağa kadar götürmüştür. Halbuki, hakikatte, biraz aşağıda görüleceği vechile, Rus tecrübesi bu hususta ötedenberi izhar olunan tereddüt ve şüpheleri ziyadesiyle teyidemiş bulunmaktadır. Lâkin, öte taraftan, sosyalist fikriyatını

[1] Y. Lhmmé, Utilisation, gaspillage, prodigalité. Essai d'une classification rationnelle entre les divers emplois des biens. Paris, 1946.

[2] Bu keyfiyet esfle kaydedelim ki plâncılık meselesinin ilmi tetkikini yapmak üzere teşkilatlandırılan müşterek çalışmaların ekserisi için de varittir. "Les Annales de l'Economie collective" dergisini, yahut, "World Social Economic Planning" (La Haye, 2 cilt, 1931-32) başlığı altında Milletlerarası münasebetler Enstitüsü tarafından yayınlanan iktisadi ve içtimai dünya kongresinin Amsterdam çalışmalarını (1921) tetkik eden bir okuyucu bu meseleler hakkında en basit bir bilgiye raslayabilmek için beyhude gayret sarfetmiş olacaktır. Müellif.

şevk ve idare edenler arasında, asıl ana dâvanın mahiyetini gitgide daha iyi anlıyanlar ortaya çıkmağa başladığı gibi, bundan başka, vaktiyle, tahakkukuna en çok imkân görünen sosyalizm çeşitlerine karşı tevcih olunan itirazların kuvveti, yine günden güne daha fazla kabul olunmağa başlanmıştır. Artık bugün, müstehlikin dilediği malı beğenip almak serbestisini ve insanların istedikleri işte çalışmak hürriyetini muhafaza ve idame etmek mevkiinde olan bir cemiyette, her türlü iktisadi faaliyetin bir merkezden sevk ve idaresinin, modern hayatın son derece karışık ve girift şartları içinde, rasyonel olarak gayri mümkün bir iş olduğunu ret ve inkâr edebilecek pek az kimseye raslanabilir. Vaki, ilerde göreceğimiz gibi, meselenin mahiyetine nüfuz edenler arasında bile, bu durumu tamamiyle terketmeyenler yok değildir. Lâkin böyle bir hattı hareketin müdafaası, aşağı yukarı eskiden olduğu üzere, tecrübe olunan her şeyin maksadının "Prinsip itibarıyla" bir hal çaresini düşünmeğe imkân verdiğini ispat etmeğe kalkışmak gibi bir mânaya gelmektedir. Tasavvur olunan böyle bir hal çaresinin tatbikatta tahakkukuna imkân hâsıl olup olmayacağı, ya hiç düşünülmemekte, yahut da pek az düşünülmemektedir. İlerde, bu denemelerden bazıları üzerinde durmak ve fikir yürütmek fırsatını elde edeceğiz. Fakat, şimdiden derhal söyleyelim ki, ortaya atılan en son tasarıların büyük bir kısmı, daha bidayette tenkidine başlıyan an'nevî sosyalist örneklerinden hemen hemen esasında ayrılan ve ileri sürülen tenkidlerden salim olduğu farz olunan başka sosyalist sistemler meydana getirmek suretiyle müşkilâtı bertaraf etmeğe yeltenmektedir.

Kara Avrupa'sı müelliflerinin ortaya attıkları bazı hal çarelerini Profesör Halm makalesinde tetkik etmiş olduğuna göre, biz bunlar üzerinde durmayacağız. Biz bu kitabın en son makalesini teşkil eden bu tetkik yazısında, hasseten bu mevzuda yazılmış en yeni İngilizce neşriyatı tahlil ederek, artık sosyalist müelliflerce de kabul ve teslim olunan güçlükleri yenmek maksadıyla ileri sürülen en son tekliflerin kıymetini ölçmeğe teşebbüs edeceğiz. Bu vadede, hemen münakaşaya girivermeden önce, Sovyet tecrübesi ile, burada tetkik olunan meseleler arasında mevcut münasebetler hakkında birkaç kelime söylemekte fayda vardır.

2 — Rus tecrübesinin verdiği dersler.

Burada, Rus tecrübesinin muşahhas neticeleri üzerinde bir tetkika girişiminin, ne mümkün ne de şayanı temenni bir şey olmadığı muhakkaktır. Bu bahiste tafsilâtlı ve ihtisas mahsulü araştırmalara, bhusus Profesör Boris Brutzkus'un [1] şimdi burada daha çok mücerret olarak ileri sürülen noktai nazarların tamamlayıcı bir cüz'ünü teşkil eden tetkiklerine müracaat etmek zaruridir. Şimdilik biz burada daha umumi bir mesele ile meşgul olacağız ki, o da, muşahhas tecrübelerin tetkikiyle elde olunan neticelerin, daha çok nazari olan mülâhazalarla nasıl uygunluk gösterdiğini ve kabli, (a priori) bir muhakeme ile vâsıl olunan neticelerin, ne nisbette, tecrübenin bedahati ile, teyit veya tezkîp edildiğini anlamaktan ibarettir.

Burada, itirazı mucibolan cihetin, mücerret olarak plâncılığın mümkün olup olmaması meselesi değil, fakat plâncılığın muvaffakiyet imkânı bahşedip etmediği yani daha açık olarak plâncılığın istihdaf ettiği gayeye gerçekten vâsıl olmağa hizmet edecek bir muvaffakiyet teminine elverişli bir sistem teşkil edip etmediği meselesi olduğunu

[1] B. Brutzkus, *Economic Planning in Russia*, Londra, Routledge, 1935, ve U. R. S. S. Terrain d'expériences économiques, Librairie de Médicis, Paris, 1938. Müellif.

bir kere daha okuyuncuya hatırlatmak helki faydadan hâli değildir. [1]. Şu halde, evvelâ plâncılığın muvaffakiyetine hükmetmeğe imkân verecek veya ademi muvaffakiyetinin tezahür şekillerini gösterecek kriteriyomu açıkça tarif etmek lâzımdır. İstihsalin duraklıyacağını düşünmek için ortada hiçbir sebep olmadığı gibi, iktisadı sevk ve idare eden makamların elde mevcut mal ve servet kaynaklarını şu veya bu tarzda kullanmak hususunda müşkülâta dūçar olacaklarını, yahut da verimin (rendement) plânın icra ve tatbikinden evvelkine nisbetle, kısmen daha aşağı kalacağını tasayyur etmek için de bir sebep yoktur. Burada peşinen tesbit edeceğimiz bir cihet varsa, o da, elde mevcut mal ve servet kaynaklarının suret istimali merkezi bir makam tarafından tayin olunduğu takdirde, yerimin, tabii diğer şartlar tamamıyla aynı olduğu takdirde, piyasada serbest rekabet dahilinde teşekkül eden fiyat mekanizmasında olduğundan daha aşağı bir seviyeye düşmesi keyfiyetinden ibarettir. Bu vaziyet, bazı istihsal kollarının diğer bir kısım istihsal şubeleri aleyhine aşırı derecede inkişaf etmesi ve mevcut şartlara göre maksada uygun olmıyan, isabetsiz istihsal usullerinin kullanılmasından ileri gelir. Böyle bir iktisatta, hiçbir suretle istihsalın artırılmasına ihtiyaç olmıyan, verimlerinin artırılması icabetmiyen bazı sanayi kollarının gayri mâkul masraflar bahasına tercihen inkişafına gayret olunması, başka yerlerde tecrübe olunan en son teknik yenilikleri, bu yeniliklerin burada mevcut şartlara iktisaden uygun olup olmadığını nazarı itibare almaksızın tatbik etmek istiyen mühendis in icraatına meydan verilmiş olması gibi neticelere intizar etmek artık bir zarurettir. Birçok hallerde, ancak merkezî bir plânlştırma dahilinde kullanılabilir en yeni istihsal metodlarının kabulü, muvaffakiyet için bir delil olmaktan ziyade, mal ve servet kaynaklarının kötü kullanılmasının bir âlâmeti olarak görünecektir.

Bütün bunlardan çıkan netice şu oluyor ki, Rus sanayiinde teknik bakımından, bazı üstün körü müşahitlerin şiddetle dikkat nazarlarını çeken ve alelûmum aşıkâr bir muvaffakiyet âlâmeti olarak telâkki olunan birtakım maddi teçizatın mükemmeliyeti, bizim burada mevzu bahsettiğimiz esas meselenin cevaplandırılması hususunda pek az şey ifade etmektedir. Acaba, yeni bir fabrika, istihsalin artırılması, verimin çoğaltılması için, sanayi in bünyesinde her zaman faydalı, müsbet bir unsur olarak mı gözükmür? İşte bu, sadece teknolojik mülâhazalara göre değil, fakat bundan daha çok o cemiyetin umumi iktisadi vaziyetine tâbi olarak değişen bir meseledir. İşçi yerine traktör kullanıldığında, eğer, iş, traktör imalinde kullanılan iptidai maddeler ve emeğin maliyet fiyatıyla sermaye faizinin heyeti mecmuasından daha ucuz ise, mükemmel bir traktör fabrikası bile, pek âlâ memleket iktisadi için bir aktif teşkil etmekten çok uzak olabilir ve buraya yatırılan sermaye de düpedüz bir zarar teşkil edebilir.

Muhakeme ve tenkit hassasından mahrum her hangi bir müşahidi, hükmünde aldanmak tehlikesini gösteren devasa istihsal tesisat ve teçizatının aldatıcı alâyişi ve göz kamaştırıcı tesirinden kendimizi bir kere kurtardıktan sonra, gerçekte, muvaffakiyetin iki doğru kriteriyomu kalır ki, bunlar da, bu sistem sayesinde müstehlaklere bilfiil arz olunan emtia ile, iktisadı sevk ve idare eden merkez makamının kararlarının mâkul veya gayri mâkul bir karakter azetmesi keyfiyetidir. Hiç olmazsa, şimdiki halde, birinci kriteriyomun tatbikinin menfi bir netice hâsil ettiğine şüphe etmeğe mahal yoktur. Tatbikatta bütün müşahitler, Rusya'da, harbden evvelki Çarlık idaresine nisbet edildiği

[1] Bu hususta Prof. R. Mossé güzel teşbih yapmaktadır. Bir cemiyet iktisadı, diyor, iktisadın temel prensiplerine riayet etmeden de işliyebilir ama, hayat seviyesinin düşmesi pahasına, servetleri ve insan emeğini israf ederek. Bir otomobil de, benzin deposu delik olarak çalışabilir, lâkin bu şartlar dahilinde işleyiş, kelimenin her mânasında "iktisadi" değildir. L'économie collectiviste. Paris, 1939. s. 91.

takdirde dahi, geniş halk yığınlarının vaziyetinin kötüleştiğini kabul ediyor gibi görünmektedirler. [1]. Bununla beraber, bu mukayese, plâncılık için çok müsait şartlar dahilinde elde edilen neticeleri göstermektedir. Zira, Çarlık idaresinin kapitalist sanayi inkişafına hiç de müsait bir zemin teşkil etmediği muhakkaktı. Ve daha modern bir rejim dahilinde, Rusya'da da, kapitalizmin süratli inkişafı kaydetmesi mukadderdi. Son onbeş yıldır çekilen sefalet ve istirapların ve gelecek zamanların terakkiyatını hazırladığı ifade olunan "Azamet ve ihtişam uğruna katlanılan açlığın" artık şu sırada, semerelerini vermek lâzım geldiğini de nazarı dikkate almak icabeder. [2]. Bu bahiste, daha doğru ve isabetli bir mukayese zemini bulabilmek için, istihlâkte fiilen hüküm süren aynı tahdidatı devam ettirecek bir verginin konması ve bu suretle elde edilecek varidatın da istihale matuf yatırımlara (investissemant) tahsisi maksadiyle rekabet şartları dahilinde çalışan sanayic ikrâz edilmesi halini farz ve kabul etmek lâzımdır. [3]. Bu şekilde, umumi yaşayış seviyesinin bugünküyle uzaktan bile mukayese edilemeyecek derecede çok daha yüksek bir hadde süratle yükseleceği asla inkâr olunamaz.

Şu halde, ortada merkezi plânlaştırma makamının hangi prensiplere göre hareket ettiğini tetkik etmekten başka bir şey kalmıyor demektir. Ve burada, hülâsaten de olsa, Rus tecrübesinin geçirdiği muhtelif safhaları tesbit etmek imkânsız olmakla beraber, bilhassa Profesör Brutzkus'un yukarda zikrolunan tetkikatına göre, bütün bildiklerimiz, bizi mücerret umumi bir muhakeme sonunda varılan hükümlerin baştan başa teyyüt ettiğini söylemeğe izin vermektedir. "Harb komunizmi" tamamiyle aynı sebeplerin tesiri altında, yani, Profesör Mises'le Profesör Brutzkus'un önceden söyledikleri gibi, para mevcut olmayan bir cemiyet iktisadında rasyonel hesap yapmanın imkânsız olması yüzünden inkiraz bulmuştur. Bundan sonra gelen safhalar, takip olunan siyasette

[1] Rusya'da 10 yıl çalışarak, amelelikten fabrika müdürlüğüne kadar yükselen bir Fransız Komünisti "Olduğu gibi Sovyet Rusya" başlıklı bir kitap yazmıştır (Yvon, L'U. R. S. S. Telle qu'elle est. Paris 1938). Müellif işçinin eline geçen ücretle tek başına ekmek fiyatlarını mukayese ederek şu rakamları veriyor: Sovyet Rusya'da bir işçi aylık ücretinin tutarıyla çarlık idaresinde 600 kilo, Nep sonunda 800, 1934 de 300, 1935 de 170 ve nihayet 1937 de de 220 kilo ekmek alabilir. (Tabii bütün parasıyla yalnız ekmek almak istediği takdirde). F. Çelikbaş.

[2] Sovyet Rusya'da, bidayette kollektivizmin tatbikiyle beraber pek az zaman sonra cemiyetin âdeta cennete döneceği iddia olunurken, artık yavaş yavaş bu işin nesiller boyunca tahakkukuna imkân hasıl olabileceği kütlelere telki edilerek, halk bu muhayyel cennet için daima yeni yeni fedakârlıklara cebren katlandırılmakta ve karşı koyanlara karşı insafsız cezalar tertip ve tatbik olunmaktadır. F. Çelikbaş.

[3] Memleketimizde, gümrük resimleri arkasında, dahili rekabetten de mâsun tutulan bir sanayi siyasetine iltifat edildiğini gördüğümüzden, 1933 de millî iktisadımızın umumi bir tetkikini yapan Amerikan Heyetinin raporunda, bu hususa ait şu mütalâaları burada nakletmekte fayda umuyoruz: "..... eğer gümrük resmi yüksek olur ve o sanayi üniteleri arasında faal bir rekabet cereyan etmezse, ne kadar verimsiz olursa olsun, her müessese kâr getirebilir. Bu işin hakikî ölçüsü, (1) o sanayideki maliyetin, diğer memleketlerde mümasil şerait tahtında işleyen aynı sanayi maliyeti ile kıyas kabul edecek bir seviyeye indirilmediği, (2) bu işte kullanılan sermaye ve işçi emeğinin daha başka işlerde, daha kârlı bir surette kullanılıp kullanılmayacağı keyfiyetinin tesbitidir." "Türkiye'nin iktisadi bakımından umumi bir tetkiki 1933 - 1934", Ankara, 1936, adlı eserin Kitap II. Cilt III-IV. Sahife 71.

defalarca yapılan köklü değişmelerle, nihayet hep, Sovyet idarecilerinin, mevzu bahis meselenin sistemli olarak tetkikinin ortaya koyduğu bütün maniaları tecrübe ile öğrenmeleri mecburiyetini göstermekten başka bir şeye yaramamıştır. Sonunda bu devamlı tecrübeler ortaya hiçbir yeni mesele çıkarmamış olduğu gibi, asgari bir hal çaresi de vermiş değildir. Halâ, resmî olarak, ortaya çıkan ekseri müşkülattan mütevellit kabahat ve mesuliyet, merkez makamının emirlerine riayet etmemek veya bu emirleri pek körü körüne icra ve tatbik etmek suretiyle umumî plânın gerçekleşmesine engel oldukları bahanesiyle, tazyik ve takibedilen zavallı kimselere yükletilmektedir. [1]. Lâkin bütün bunlar, nihayet, resmî makamların da halkı sadakatle kendi plânlarını takibettirmenin ne kadar güç bir şey olduğunu göstermektedir. Fakat, bununla beraber, yine en ciddi ümitsizliklerin, gerçekte, merkezi plâncılığın zatında mündemiç müşkülattan ileri geldiğinden şüpheye mahal yoktur. Filyatta, Profesör Brutzkus gibi müelliflerin yazdıklarına bakarak, aklımızda tuttuğumuz bir cihet varsa, o da, artık Sovyet Rusya'da, daha rasyonel plâncı metotların araştırılması istikametinde ilerlenecek yerde, bu günkü temayül, mazide kullanılan nispeten daha ilmî usüllerin terkedilmesi suretiyle müşkülâtın halledilmesi maksadına mâtuf olmaktan ibaret bulunduğuudur. Artık vakıaların günlük akışının ortaya çıkardığı hususi meselelerde, gitgide daha indî ve daha insicamsız kararlar, eskiden tatbik olunan nispeten daha ilmî usüllerin yerine ikame olunmaktadır. Psikolojik veya siyasi meseleler mevzu bahis olduğu nispete, Rus tecrübesinin öğreticilik vasfı mevcut olabilir. Ama, sosyalizmin iktisadi meselelerini tetkik eden bir kimse için, bu tecrübe, artık tamamiyle ortaya konmuş olan neticelerin teyidine hizmet etmekten başka bir şey ifade etmemektedir. Cemiyetin rasyonel olarak yeni baştan kurulması isteğinin ortaya çıkardığı meselenin cevabı aranırken, Rus tecrübesinin bize hiçbir yardımı dokunmamaktadır. İşte bu sebeptendir ki, biz, bugüne kadar nihayet bir teklif olmaktan öteye geçemiyen ve fakat bununla beraber yine az ehemmiyette olmiyan kabul tasavvur muhtelif sistemlerin tetkikine devam etmek mecburiyetinde bulunuyoruz.

3 — Meselenin riyaî hal şekli.

Giriş kısmında işaret etmiş olduğu veçhile, İngiliz müellifleri bu meselelerin tetkikini nispeten daha geç bir zamanda ele almışlar ve fakat işe, Kıta iktisatçılarına nazaran daha üstün bir seviyede başlamışlardır. Bununla beraber, hiçbir suretle ilk denemelerin mevzuun belli başlı noktalarına nüfuz etmiş oldukları da söylenemez. İlk olarak iki Amerikan müellifi, Profesör F. M. Taylor ile M. W. C. Coper münakaşa alanına atılmışlardır. Bunların yaptıkları tahliller ve bir dereceye kadar da İngiltere'de M. H. D. Dickinson'un tetkikatı, mevzu bahis meselenin tek mil mutalalarının kâmilin bilindiği farz ve kabul olunduktan sonra, tekkabet nizamı içinde, istihsalde fiyatın tarzi teşekkülünü izah eden nazari iktisat sistemini, burada da tatbik etmek suretiyle istihsal olunacak muhtelif malların kıymetleri ve miktarlarını tâyin etmenin mümkün olabileceğini ispat edecek şekilde yapılmıştır. Halbuki böyle bir şeyin bir imkânsızlık olmadığını, şu mânada ki, bunun, mantıki nokta nazardan mütena- vîz bir şey olduğunu kabul etmek lâzımdır. Lâkin fiyatların böyle bir usülle tâyini keyfiyetinin, mantıkan tasavvur olunabileceğini iddia etmek, şu veya bu şekilde böyle bir şeyin imkânına dair olan ihtilâfi hükümsüz bırakarak, henüz meselenin hakiki mahi-

[1] Bu gibi hallerde, plânın tatbikatına karşı sobotaj yapıldığı iddiasıyla ölüm cezası verildiği çok vakidir. F. Çelikbaş.

yetinin bile kavranılmamış olduğunu ispat eder. Yalnız, böyle bir usulün tatbikinin, insan kudreti bakımından gayri kabil tahakkuk ve gayri mümkün bir şey olarak adedilmesi için, filyatta, ne gibi hususları tazammun edeceğini göstermeğe çalışmak zardır. Bu neviden her hal şeklinin, Barone'nun yaptığı gibi, bazı muadele sistemlerine dayandırılmak lâzımgelceği aşikârdır. Burada filen haiz ehemmiyet olan bir cihet varsa, o da, sistemin teknik bünyesi değil, fakat rakama ifade edilen bir netice bulmağa teşebbüs olunduğu takdirde, bir yandan gerekli malûmatın mahiyeti ve miktarı, öte yandan da her modern cemiyette böyle adedi hal şeklinin tazammun etmek zorunda olduğu işin vusât ve azametidir. Hiç şüphesiz burada mesele ve neticenin (solution) tamamiyle doğru olması için, bu malûmatın ne kadar teferrüatlı ve doğru olarak hesap edilmesi lâzımgelceği değil, fakat sadece bunun rekabet sisteminin bahşettiği netice ile hiç olmazsa kıyas edilebilmesi için nereye kadar gitmek lâzımgelceğini bilmektir. Bu hususu daha derinden tetkik edelim.

Evvelâ, münferit bir teşebbüs müdüriyetin inisiyativi yerine gerçekten merkezî bir sevk ve idarenin geçmesi lâzımgeldiği, yoksa hususi teşebbüsün faaliyetini sadece muayyen bir sahada tahdit etmekle iktifa olunmadığı takdirde, sevk ve idare işinin lâlettayin bir merkezî idare kisvesine bürünmesinin kâfi gelmeyip, lâkin en küçük teferruatına varıncıya kadar her hususu ihtiva etmesi ve bunun neticelerinden de tamamiyle mesul olması icabedeceği aşikârdır. Henüz kullanılmakta olan malzeme ve aletlerin daha da istimallerine devam olunup olunmayacağına, eğer devam olunacaksa bunun ne şekilde olacağına aynı zamanda karar vermeden, filân veya falan teşebbüse ne kadar iptidai madde ve başka makineler tahsis edilmek lâzım geldiğine ve bunu ne fiyatla (Muhasebe mânasında fiyat) yapmanın rasyonel olacağına karar vermek mümkün değildir. Hep bu neviden teknik teferruat, şu veya bu madde yerine diğer ve başkasının kullanılmasıyla sağlanan tasarruflar veya her çeşit küçük küçük tasarruflar misillü şeylerdir ki, yekdiğerine inzıam etmek suretiyle sonunda bir firmanın muvaffakiyetine veya iflâsına âmîl ve müessir olurlar. Çaresiz ve ümitsiz olarak tesirsiz bir duruma düşmek istemiyen bir plânda, bütün bu muvaffakiyet unsurlarını nazar itibare almak lâzım gelir. Bunu yapabilmek için de, her makineyi, âlet bina ve malzemeyi maddî varlıkları itibariyle yekdiğerinin aynı olan mallar zümresine giren şeyler olarak değil, fakat her birinin faydası, bizzat kendi içinde bulunduğu vaziyeti, yıpranma derecesi ve kullanma müddeti ve ilâh gibi doğrudan doğruya kendi hususi haliyle belli olan bir cüzütam olarak kale alınması zaruri olacaktır. Aynı mülâhazalar bir başka mahalde bulunan veya başka cihetlerden de sair eşya zümresinden ayrılan bütün malların heyeti mecmuası için dahi varıttır. Bunun mânası şu demektir: Bu alanda rekabet sisteminin elde ettiği iktisadi müesseriyet derecesini bulabilmek için, merkezî plân makamı tarafından yapılacak hesapların, mevcut istihsal malları zümresinin, hemen hemen teker teker mevcut mal cüzütamı kadar örneği ihtiva ettiğini nazarı dikkate alması icabedecektir. Alêlade mallar, yani yarı mamûl veya mamûl eşya gibi sürekli olmıyan istihlâk emtiası mevzuubahis olduğu nispette, sadece teknik vasıflarına göre tasnif edilmiş olsa bile, bu malların, tasavvur edemiyeceğimiz kadar mütenavvi ve müteaddit tiplerini nazarı itibare almak lâzım geleceği aşikârdır. Teknik vasıfları itibariyle, yekdiğerinin tamamiyle aynı olan iki şey, birbirinden ayrı mahallerde bulunduğu, yekdiğerinden farklı ambalajlara konduğu veyahut başka başka tarihlerde imal olduğu takdirde, asgari müesseriyet derecesiyle kullanmalarıyle iktifa olunduğu halde bile, umumiyetle takibolunan faydalar için, aynı nispette faydalı olarak telâkki olunamazlar.

Halbuki, bir merkezden sevk ve idare edilen bir cemiyet iktisadında, münferit bir teşebbüsün başında bulunan müdür, kendiliğinden, işletmede bir malın yerine diğer bir başkasını ikame etmek imkânından mahrum edilmiş olacağı için, muazzam istihsal düzeni içinde yer alan her cüz'ütam, en hurda meseleleriyle merkez makamının hesaplarına bizzatır *teker teker ve ayrı ayrı* ithal olunmak icabedecektir. Böyle bir sayma ameliyesinin gerektirdiği basit bir istatistik mesaisi bile, bu ana kadar yapılan teşebbüsleri fersah fersah geride bırakacak bir teşebbüs olacaktır. Lâkin, iş bu kadarla da bitmiş olmayacaktır. Merkezi plân makamının muhtaç olacağı malûmat aynı zamanda, bu maddelerden her birinin, daha elverişli ve daha faydalı olarak kullanılabilceği her yere nakli için ödenen bedelle, muhtemel ve melhuz tadilât ve tamirat paraları vesaire gibi tekmil masraflar da dâhil olduğu halde, bütün hal ve vasıflarının eksiksiz olarak tavsif ve tesbit edilmiş olmalarını icabettirecektir.

Fakat işte bu iş, daha fazla ehemmiyeti haiz bir başka meseleye münker olmaktadır. Rekabet sisteminde teessüs eden muvazenenin izahında mütat olarak kullanılan nazari tecritler, bir dereceye kadar teknik bilgilerin de mevcudiyetini tazammun etmektedir. Şüphesiz ki, bu, en iyi teknik bilgilerin kâffesinin bir tarafta, herhangi bir kimsenin kafasında toplanmış olması demek değildir. Ama, bu, cemiyette, her çeşit malûmata sahip kimselerin mevcudiyetine delâlet eder. Ve bunlardan herhangi bir işi azimle takibedenler arasında umumiyetle teknik bilgilerini en muvafık şekilde kullanan asırlı bilenlerdir ki, muvaffak olurlar. Bir merkezden plânlaştırılmış bir cemiyet iktisadında, teknik bilgilerden maksada en uygun olanının diğerlerinden ayırddedilebilmesi, ancak bütün bu bilgilerin merkez makamının hesaplarında kullanılabilmeleri halinde mümkün olacaktır. Bu ise, tatbikatta bilcümle teknik bilgilerin tatbik edilmeleri lâzım gelecek muadeleleri fiilen bulup ortaya koyacak bir kimsenin - veya pek mahdut birkaç kişinin - kafasında toplanmasını icabettirecektir. Bu fikir, muayyen bir anda "mevcut" olabilecek malûmat nazarı dikkate alındığı nispette dahi, üzerinde durulmağa ihtiyaç göstermeyecek kadar abes bir şeydir. Fakat, bilfiil istifade olunan bilgilerin ekserisi, hiçbir suretle, böylece "tamamiyle meydana gelmiş" olarak "hazır" bir şekilde "mevcut" değildir. Bu bilgilerin çoğu, mühendise, yeni yeni terkipler vücuda getirmek için tertibat almak vaziyetiyle karşı karşıya gelir gelmez, o anda ortaya çıkıvermiş olan şartlar dahilinde, hemen derhal, yeni hal çareleri, tesviye tarzları bulmak imkânını bahşeden bir düşünme tekniğinin neticelerinden ibarettir. Bu riyaî usüllerin âmeli bir imkân bahşedeceğini farz ve kabul etmek, mezkûr teknik bilgilerin merkez makamının elinde toplanmasının da, aynı zamanda, bu neviden teferruata müteallik her tashih ve islâh tedbirini hemen buluvermek hususunda bir kabiliyet ve kudreti haiz olduğu fikrini kabul etmeği tazammun edecek demektir. [1].

Üçüncü zümreyi vücuda getiren bir kısım done'ler daha vardır ki, gerekli olan istihsal metodunu bilfiil hazırlamağa ve istihsal olunacak emtia miktarını tesbite teşebbüs etmeden önce, onları da derleyip toplıyarak bir araya getirmek lâzım gelecektir. Bu done'ler, istihlâk mallarının miktarları ve muhtelif kategorilerinin ehemmiyetleri meselesine taallük etmektedir. Müstehlikin, gelirini dilediği gibi sarfetmek serbestisini haiz olacağı bir cemiyet dahilinde, bu doneler, istihlâke arzolunan muhtelif maddelerden türlü fiyat telifleri (combinaison) ile satılabilecek bilumum malların muhtelif

[1] Hakikaten yeni icatların tecrübe edilmesi ve bunlardan faydalanılması meselesi için, aşağıda rasyonalizasyondan mütevellit tasarruflar bahsine müracaat olunmalıdır. Müellif

mikdarlarını baştan aşağı ihtiva edenleri liste haline getirilmek icabedecektir [1]. Bu rakamlar, bizzatır, geçmişin tecrübelerine dayanılarak istikbâl için yapılan tahminler makulesine dahil bulunacaktır. Lâkin, geçmişteki tecrübeler, istikbâl için yeter derecede malûmat verebilmekten çok uzaktır. Ve insanların zevkleri de her an değişmekte bulunduğundan, bu listelerin durup dinlenmeden, fasılasız olarak gözden geçirilmesi, mütemadiyen tetkike tabi tutulması lâzım gelecektir.

Bu done'leri derleyip tophıyarak bir araya getirmek faaliyetinin bile, her türlü beşeri kudret ve kabiliyetlerin fevkinde bir iş olduğu meydandadır. Bununla beraber, bilâhare kendiliğinden piyasade derlenip toplanmak için bidayette bir nevi ademi merkezîyet usulünü tahakkuk ettiren rekabete müstenit bir cemiyette olduğu kadar iktisaden müessir bir şekilde çalışabilmesi için, bir merkezden sevk ve idare olunan bir cemiyet iktisadında da behemehal bunu yapmak lâzım gelecektir. [2]. Lâkin şimdilik, plâncıların çoğunun istihfafla "basit bir istatistik tekniği müşkülâtı" diye tesmive etikleri bu güçlüğü yenilmesine muvaffakiyet hasıl olduğunu farzedelim. Nihayet bu da, asıl yapılacak işin gerçekleşmesi yolunda atılmış ilk adımdan ibaret olacaktır. Bütün bu unsurlar bir kere toplandıktan sonra dahi, icabeden müşahhas kararların alınması gelecektir. Halbuki, bu esaslar riyaziye amelîyesinin ehemmiyeti, tesbit edilecek meçhullerin adetine tabidir. Bu meçhullerin adedi ise, istihsal olunmak lâzım gelen istihlâk maddelerinin mikdarına müvâfi olacaktır. Önce görmüş olduğumuz veçhile, bu anda istihsaline başlanmak veya devam edilmek lâzım gelen teknil malları bu suretle telâkki etmek mecburiyeti vardır. Şimdilik bunun miktarının ne olacağını söylemek mümkün değildir. Lâkin yeter derecede ilerlemiş bir cemiyette, bu miktarın hiç olmazsa yüzbinlere baliğ olacağını söylemek asla mübalâğalı sayılamaz. Bu ise, her an, bu kararlardan her birinin, aynı zamanda bir o kadar tefazulî muadelenin halline dayandırılmak lâzımgeleceğini ifade eder ki, artık böyle bir işin icrasının, bugün bilinen her hangi bir vasıtanın kullanılması suretiyle, bir insan ömrüne sığması kabil ve mümkün değildir. Kaldı ki, sadece devamlı olarak bu kararların alınması ile iş bitme-

[1] İktisadi muvazene nazariyecileri, bunlardan bilhassa İsveç'li Profesör G. Casse'ın, iktisat ilminde, umumiyetle "Kıymet" meselesini, hususiyetle, Prof. Marshall tarafından izah olunan "müstehlik rantını" tenkit ve reddettiği malûmdur. Bunlara göre, insanın piyasada mevcut fiatlarla münasebet haline geçmeden malların fayda ve kıymetini takdir etmesi mümkün olamaz. Müelliflerin iktisadi vakıaların izahında benimstedikleri sistemlerin farklı oluşunun zaruri bir neticesi halinde beliren bu ihtilâf dışında, gerçekten, piyasada yekdiğeri üzerine mütেকabilen tesir icra eden fiatların birbirleriyle mütemadi mukayesesinden sonradır ki, alış verişle olur. Ve binaenaleyh piyasadaki fiatların muhtelif şekillerde yekdiğeriyle telifi, çeşit çeşit kombinezonları neticesi olarak mübadele nuameleleri cereyan eder. İşte bu sebepledir ki, muhtelif fiat kombinezonları ile her maldan ne kadar alınabileceğinin peşinen bilinmesi iktiza edecektir. Bunun ne kadar gayrı amelî bir şey olduğu meydandadır. F. Çelikbaş.

[2] Gerçekte rekabete müstenit cemiyet iktisadında tek tek fertlerin muhtelif mallara karşı olan talepleri piyasada bir araya gelerek o malların umumi talebini meydana getirmektedir. Binaenaleyh bu çeşit bir istihsal nizamı tamamiyle ademi merkezîyete dayanıyor demektir. Müstehliklerin su veya bu malı satın almak için ödedikleri her meblâğ, o malların istihsalı için müstahsilere verilmiş bir rey pusulası gibidir. İşte iktisadi demokrasi derken bir kısım iktisatçılar bu iktisat nizanını kasdetmektedirler. Siyasî demokrasiye son söz teker teker vatandaşlar da olduğu gibi burada da son söz müstehlik olarak piyasaya çıkan fertlerdir. F. Çelikbaş.

mekte ve fakat alınan bütün kararların, yine mütemadiyen, bunları tatbikle mükellef olanlara ulaştırılması icabetmektedir.

Bugünkü iktisat sistemi esasen bu derece doğru ve tam bir şekilde işlemekten uzaktır düşüncesiyle, belki böyle bir şeye zaruret olmayacağı iddia edilecektir. Fakat bu iddia, tamamıyla doğru olan bir şey de değildir. Zaten böyle bir muadele sisteminin bulunduğu hal şekliyle tesbit ve tasvir olunan muvazene haline de hiçbir zaman yaklaşamamakta olduğumuz aşikârdır. Fakat burada mevzuubahis olan şey yalnız bu değildir. Her türlü harici değişikliklerin sona ermemesi halinde, muvazene haline geçmemize imkân ve ihtimâl yoktur. Bugünkü iktisat sistemi için mühim olan bir şey varsa, o da, burada tetkik etmekte olduğumuz plâncılık sisteminde, yapılacak hesapların fiilen mümkün olabilmesi istendiği takdirde, tamamıyla ihmal edilmeleri, nazarı dikkate alınmamaları icabedecek olan bütün bu küçük küçük değişmelere karşı bir dereceye kadar kendiliğinden harekete geçebilmek imkânının mevcut olmasıdır. [1]. Bu suretle, hep bir araya gelmek suretiyle, istihsal faaliyetinin muvaffakiyetine âmil olan bütün bu teferruata ait meseleler hakkında rasyonel bir karar almak imkânı ortadan kalkacak demektir.

Böylece, plâncılığın ortaya çıkardığı işin vusât ve azametini tamamıyla kavradıktan sonra, artık bu derece geniş ve hudutsuz muadelelere dayanan plâncı bir sistemin ciddiyetle teklif edilmesi pek az muhtemeldir. Filhakika, bu çeşit tahlilleri yapan müellifler, muayyen bir vaziyetten (galiba önceden mevcut olan kapitalist cemiyeti) hareket ederek, her gün hasıl olan en ufak değişikliklerin bazı denemeler ve el yordamları ile, hemen yeni şartlara uydurularak muvazene haline geçileceğini zannetmişlerdi. Halbuki böyle bir kanaat iki esaslı hata ile malûldür. Evvelâ, birçok defalar işaret etmiş olduğumuz veçhile, önceden mevcut kapitalist sistem içinde tekevvin eden fiyatları hareket noktası olarak almağa ve bu suretle, sosyalist sistemde yepyeni bir fiyat sistemi vücuda getirmek zaruretinden kurtulmağa imkân olduğunu zannederek, kapitalizmin sosyalizme inkilâbiyle kıymet meselelerinde ortaya çıkacak tahavvülâtın pek az ehemmiyeti haiz olacağını farzetmeği kabul etmek gayrı mümkündür. Lâkin, esasen, bu çok mühim mülâhazayı kale almamış olsak bile, meselenin bu suretle halledilebileceğini kabul etmek için ortada hiçbir sebep yoktur. Böylece, rekabetin bahşettiği tesviye tarzının, hattâ takribî olarak da olsa, elde edilemeyeceğini anlamak için, sadece birkaç maddenin mevzuubahis olduğu ahvalde bile, fiyatları tesbit amelîyesinin mucip olduğu muazzam müşkülâtı hatırlamak ve binaenaleyh böyle bir sistem dahilinde, yalnız birkaç maddenin değil, fakat mamûl veya gayrı mamûl bilcümle malların kâffesinin fiyatlarını tespit etmek lâzımeleceğini ve bu fiyat tespiti amelîyesinin ise, kapitalist cemiyette her gün ve her saat vukubulmakta olan tahavvülât misilli, fiyatlarda sık sık ve çeşitli değişimleri intaç edeceğini derakap hatırlatmak kâfidir. [2]. Tek bir fiyatta

[1] Serbest rekabete dayanan iktisat sisteminde, muvazenenin kendiliğinden teessüs edememesi karşısında devletin faal bir siyaset takip ederek, iktisadi vakıaları "kanalize" etmesi pekâlâ mümkündür, ve bunun burada tetkik edilen "plâncılık"la hiç münasebeti yoktur. Çünkü bu hususta bütün mesele, *devlet otoritesinin piyasa yerine geçip geçmemesindedir*. Piyasa iktisadının icapları istikametinde devlet müdahalesi, muvazenenin tesisine ve avdetine ancak yardım eder. F. Çelikbaş.

[2] Şayan dikkattir ki, harp iktisadında müessir bir fiat murakabesi tesis edebilenin yolunu, malların maliyetlerine göre satış fiyatlarının tesbitinde değil (çünkü bu, işletme iktisadi görüşüyle meselenin ele alınması ve o suretle bir hal çaresine bağlanması

İlasıl olan her değışme, hemen zaruri olarak, peşinden diğler yüzlerce fiyatın değışmesini intaç edecek ve bu değışmelerin ekserisi de hiçbir veçhile yekdiğeriyle mütenasip olarak vuku bulmuyarak, lâkin, aksine talebin muhtelif elâstikiyet emsalini haiz bulunmasının, malların yekdiğeri yerine ikame edilebilmeleri imkânlarının ve istihsal metodlarındaki sair değışikliklerin hükmü altında kalacaktır. Artık burada mevzu bahis olan intibakin, zaruret olacak her anda, merkez makamı tarafından birbiri ardınca ve gelecek emirlerle elde edilebileceğini ve böylece her fiyatın aşığı yukarı bir muvazene teessüs edene kadar tesbit ve tadil edilmiş bulunacağını tasavvur etmek, muhakkaktır ki saçma bir fikirdir. Cemiyetin iktisadî durumunun heyeti umumiyesi, kül halinde nazarı itibariyle alınmak suretiyledir ki, bütün fiyatlar tesbit olunabilir. Sureti ka'iyede gayri amelî bir şey olmakla beraber, böyle bir vaziyet ancak zihnen tasavvur olunabilir. Lâkin fiyatların otoriter olarak tesbiti amelîyesini, iktisadî sistemin mahdut bir sahası üzerinde yapılan müşahedeye dayandırmak kayfiyeti, hiçbir hal ve şartta, rasyonel olarak tatbik edilemeyecek olan bir iştir. Bu yönde yapılacak her deneme, ya henüz tetkik etmiş olduğumuz riyazi hal çaresi prensiplerine göre yapılmak, yahut da tamamıyla terk edilmek lâzımdır.

4 — Müstehlikin hâkimiyetinin kaldırılması

Bu müşkülât karşısında, tatbikatta, merkezî plâncılık meselesini derinleştirmeye kalkışanların hepsinin de, müstehlikin her an değışen zevk ve hevesinin, itina ile hazırlanmış olan plânları temelinden yıkması mukadder olan bir âlemde, isabetli bir hal çaresi bulamamaktan mütevellit bir ümitsizliğe düşmelerine hayret edilmemelidir. Artık şimdi, az çok amelî olarak kabul edilmektedir ki, müstehlikin dilediği malı almak serbestisi (ve belki her kesin dilediği işi tutabilmek hürriyeti de), merkezî plâncılığının gayeleriyle kabili telif değildir. Lâkin bu vaziyet, plâncılığın muvaffak olması için biricik engelin, müstehliklerin istek ve zevklerinin peşinen kestirilemeyecek bir tabiatla olmalarından ileri geldiği intibainı uyandırmıştır. Ahiren Dr. Maurice Dobb, [1], müstehlikin hâkimiyetinden sarfınazar etmek suretiyle sosyalizmin tahakkukuna imkân hâsıl olacağına, bunun, pekâlâ böyle bir feragate değeceğini beyan ederek, bu fikri en son mantikî neticelerine kadar götürmüştür. [2]. İşte bu, üzerinde münakaşa edilemeyecek şekilde, cesurane bir harekettir. Eskiden, sosyalist rejimde hayatın en ufak teferruatına varıncaya kadar kayıtlara tabi bir kışla yaşayışına döneceği hakkındaki telâkkileri, sosyalistler daima reddederlerdi. Artık Dr. Dobb bu noktai nazarı, devrini ikmal etmiş, modası geçmiş bir fikir olarak telâkki etmektedir. Fakat acaba, bu görüşlerini sosyalist kütlelere telkine kalksa, kendisine pek çok mürit bulabilecek mi-

bahsini ifade eder) fakat cemiyet iktisadının mahiyetinin gerektirdiği veçhile, muayyen bir zamandaki piyasa fiatları durdurmakta (fiat stopu) bulabilmişlerdir. Tabii bu ameliye dahi, istihsal ve istihlâkin, arz ve talebin tesbit anında yekdiğerine nispetle olan münasebetini idame ettirebilme nispetinde muvaffakiyet imkânlarını artırmaktadır. F. Çelikbaş.

[1] Economic Journal'ın Aralık 1933 sayısında çıkan bu yazının başlığı şudur: "Economic Theory and the problem of a Socialist economy" (İktisat nazariyesi ve sosyalist iktisadın meselesi). Müellif.

[2] Maurice Dobb'un dilimize çevrilen yazıları için şunlara bakınız "Ekonomi nazariyesinin sosyalist ekonomiye tatbikine dair münakaşanın tetkiki" İst. Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, İkinçikânun 1941, Cilt II, Sayı 2, S. 202-213.—"Sovyet Rusya'da Plânlama ve İşçi meselesi" Türk Ekonomisi 1945 S. 27, 28 ve 29. F. Çelikbaş

dir? Bu mesele bizi meşgul etmemelidir. Lâkin, buna mukabil, bu suretle bizim meselemize bir hal çaresi bulunmuş olup olmayacağını tetkik edelim.

Dr. Dobb, şimdi de M. H. D. Dickinson ve sair sosyalistler tarafından, telkin ve takrir olunan, mamul maddelerle asli unsurların fiyatlarının bir çeşit piyasada teşekkül edeceği, buna mukabil diğer malların fiyatlarının da bazı hesap ameliyeleriyle bunlardan istihraç olunabileceği bir nevi fiyat sistemi ile meselenin halledilebileceğini veya halledilmek lâzım geleceği hakkındaki görüşü terkettiğini açıkça kabul etmektedir. Fakat o bununla, fiyatların mevcudiyeti zaruretinin müstehlikin intihap ve tercihlerine karşı mecburi bir saygı göstermek hususundaki batıl kanaatten ileri geldiği, ve binnetice, iktisat nazariyesi kategorilerinin ve görünüşte bütün kıymet meselelerinin sosyalist bir cemiyette mânası kalmıyacağı hakkında garip bir hayale kapılmışa benzemektedir. "Eğer inkışamda müsavat hâkim olsaydı, para ile ifade olunan fiyatın hiçbir mânası olmayacağı cihetle, piyasadaki kıymet tahavvülleri, sözde mevcut mânalarını *fiilen* kaybederlerdi".

Şüphesiz, müstehlikin dilediği malı almak serbestisinin kaldırılmasıyla, meselenin muayyen ölçüde de olsa, basitleştirilmiş olacağını inkâr etmek mümkün değildir. Çünkü bu suretle, bidayette kestirilemeyen değişen unsurlardan her biri bertaraf edilmiş olacak ve hiç olmazsa bu yönden, azıcık da olsa, intibak ameliyelerini daha seyrek yapmak mümkün olacaktır. Fakat bu suretle Dr. Dobb'un tahmin ettiği gibi, her hangi bir fiyat şeklinin mevcudiyeti ve istihsal fiyatlarıyla elde olunan neticeler arasında sahih bir mukayese yapmak zaruretine olan ihtiyacı bertaraf edeceğini zannetmek, hakiki meseleden tamamıyla gaflet edildiğini gösterir. Sosyalist devlette, istihsalin, her hangi bir tercih sırasına göre sevk ve icra edilmeyip, lâkin devletin gelişigüzel bazı şeyler istihsaline teşebbüs edeceğini, müstehliklerin de çaresiz istihsal olunan emtiayı almak mevkiinde kalacaklarını kabul etmeğe imkân olabildiği taktirdedir ki, fiyatlar zaruri olmaktan çıkacaktır. Dr. Dobb, böyle bir vaziyet karşısında ne kaybedileceğini kendi kendine sormaktadır. Biz cevap vererek diyelim ki, hemen her şeyi. Kendisinin takibettiği hattı hareket, ancak, istihsalde yapılan masrafların emtia kıymetlerini tâyin etmiş olması halindedir ki, müdafaa edilebilir; çünkü ancak bu suretle, mevcut mal ve servet kaynaklarının şu veya bu şekilde kullanılmakla, bunların suret istimallerinin bizim yaşayışımıza ve konfor seviyemize tesir etmemesi mevzu bahis olabilir. Ve o zaman, bu maddelerin mücerret kullanılmış olmaları keyfiyeti, elde edilen mala bir kıymet verebilir. Halbuki, bilhassa servet kaynaklarımızı kullanım tarzına göredir ki, istihlâk edebileceğimiz mal miktarının azalmakta veya çoğalmakta olduğunu, hayat seviyemizi olduğu gibi muhafaza ve idame ettirdiğimizi veya yükseltmediğimizi, yahut da daima açıklıktan ölecek derecede basit ve iptidai bir tarzda ömür sürmekte olduğumuzu öğrenmek mümkün olmaktadır. [1]. Servet kaynaklarının iktisadi ve gayri iktisadi maksatlara tahsisi ile iktisadi veya gayri iktisadi olarak cem ve telif edilmeleri (combination) arasındaki fark, bollukla kitlik arasındaki fark demektir. [1]. Müstehliklerin muhtelif ihtiyaçlarını kendi görüşlerine göre tasnife tâbi tutan bir diktatör, insanların gerçekten neleri tercih ettiklerini arayıp bulmak müşkülâtından kendini kurtarmakta

[1] İktisadın bu gerçek mahiyetini gösterdiği içindir ki, artık iktisadi tetkikatta, istihsal, tedavül ve mübadele ile istihlâk hâdiselerini, "malların kullanış nazariyesi bahsi altın toplayarak tetkik etmek temayülü başgöstermiştir. Kanaatimize göre rasyonel olan tetkik tarzı da budur. Çünkü hakikaten, iktisadi faaliyetler, insanların ihtiyaçlarını tatmin etmek üzere, tabiatla mahdud olarak mevcut olan malları muhtelif şekillerde istimal ve tedarik etmek maksadiyle cereyan eden insan çabımlarıdır. F. Çelikbaş.

ve adalet hakkında umumi fikirleri ifade eden ferdî tercih ölçülerini herkesce kabul olunacak bir mikyasa irca edebilmek için cem ve telif etmekten ibaret olacak gayri mümkün bir işten de ictinap etmektedir. Fakat, bu hattı hareketi mâkulât dairesinde ve azimle takibetmek ve içtimai heyetin hedefleri olarak telâkki ettiği kendi görüşlerini tahakkuk ettirmek ister ise, bu ana kadar münakaşa ettiğimiz meselelerin kâfesini halletmek mevkiindedir. Bu suretle dahi, önceden kestirilemeyen, umulmiyan değişmelerle, bizim diktatörün plânları alt üst edilmekten kurtulmuş olmayacaktır. Çünkü insanların zevklerinde hâsıl olan tahavvüller hiçbir suretle yegâne umulmiyan değişiklik unsurları olmadıktan başka, hattâ belki, önceden kestirilmesi mümkün olmayacak sebeplerin en mühimleri de değildir. İklim tahavvülâtı, nüfus kesafetinde ve halkın sağlık durumunda hasıl olan değişmeler, mihaniki teçhizatta baş gösteren kıymet düşüklüğü, bir maden damarının keşfi veya tükenmesi ve bunlar gibi daha yüzlerce daimî tahavvülât, her an, plânların yeni baştan ele alınarak tanzimi keyfiyetini, kaçınılması mümkün olmayan bir zaruret olarak devam ettirecektir. Böylece, gerçekte kabili tatbik olan şeyle, rasyonel harekete karşı koyan engeller arasındaki mesafe ancak pek cüzi olarak kısaltılacaktır. Hem de, mânâsi ve muhtevasına akıl erdiren kimselerden pek azının terketmek isteyecekleri bir idealden feragat bahasına.

5 — Gayri hakikî rekabet.

Bu şartlar dâhilinde, Dr. Dobb'un bulunduğu cezrî hâl tarzının pek fazla taraftar kazanmayışının ve daha genç sosyalistler meyanından birçoklarının tamamiyle aksi istikamette bir hal çaresi bulmağa çalışmalarının sebebini anlamak kolaydır. Dr. Dobb ananevi sosyalist plânlarında hürriyet veya serbest rekabet namına ne baki kalmışsa, onu da kaldırıp yok etmek istediği halde, en son sosyalist çalışmalarının büyük bir kısmı, serbest rekabetin sosyalist iktisada da tam olarak idhal edilmesine gayret sarfetmektedirler. Bu kabil teklifler Almanya'da ileri sürülmüş ve tetkik edilmişti. Lâkin İngiltere'de, bu mevzuda fikirler henüz rüşeym halindedir. M. Dickinson'un fikirleri, bu istikamette ileri atılmış zayıf bir adım teşkil etmektedir. Fakat çalışmalarını bu meselelerin tetkikine hasreden bazı genç iktisatçıların bu yolda yürüyerek epey mesafe aldıkları ve sonuna kadar giderek, kendi görüşlerine göre, bütün istihsal vasıtalarının devlet eline bırakılmaşı keyfiyeti ile kabil telif olduğu nisbette, serbest rekabet müessesesini külliyen sosyalist iktisada iade etmeğe hazır oldukları malûmdur. Bu mevzuda neşredilmiş eserlerden bahsetmek imkânı henüz mevcut olmamakla beraber, cereyan

[1] Burada mevzu bahis olan servet kaynaklarının iktisadi veya gayri iktisadi maksatlara tahsisi meselesiyle, iktisadi veya gayri iktisadi olarak bir araya getirilmesi "kombine" edilmeleri meselesi birbirinden tamamiyle ayrı şeylerdir. Birinci mesele, malların "nerede", ikinci mesele ise "nasıl" kullanılmasının iktisadi olacağını ifade eder. Gerçekte, iktisatta, istihsal unsurlarının nerede kullanılacağını bilinmesiyle iş bitmez; çünkü bunun peşisıra nasıl kullanılacaklarının da halli lâzımgelir. Bilfarz muayyen bir malın imaline karar verilmiştir. Fakat bu mal muhtelif şekillerde imal edilebilir. İstihsal unsurlarının yekdiğerine nisbetle miktarları ne olacaktır. Bu mesele "teknik" ve "ekonomik" iki karakter arzeder. Ve hüner böyle bir kombinezonda, istihsal unsurlarının müesseriyyet emsallerini âzami raddeye çıkaracak "optimum nisbeti" ni yani kıvam noktasını bulup tatbik edebilmektedir. F. Çelikbaş.

eden müzakere ve münakaşalardan öğrenilen şeyler, ileri sürülen fikirlerin muhtevasını incelemeye geçecek kadar belki yine kâfidir.

Bu plânlar, muhtelif yönlerden, pek çok şayanı dikkattir. Bunların hepsinde de mevcut olan müşterek esas fikre göre, müstakil müteşebbisler veya münferit firmaların müdürleri arasında cereyan edecek alışverişlerde piyasa mevcut olacak ve serbest rekabete cereyan edecek, ve binnetice bugünkü cemiyette olduğu gibi, mamul veya mutavassıt tekmil mallar için, para ile ifade edilen fiyatlar bulunacaktır. Lâkin, bu müteşebbisler, bizzat kullandıkları istihsal vasıtalarının sahibi olmayıp, devletçe verilen talimata göre hareket eden ve kâr için değil, fakat tıpatıp istihsal masraflarını kapatan fiyatlarla satış yapabilecek şekilde istihsal yapan, devletin ücretli memurları olarak kalacaklardır.

Böyle bir plânın, hâlâ, sosyalizm denmesi mümkün ve muvafık olan bir alana girip girmeyeceğini düşünmek faydasızdır. Nihayet böyle bir plânın, kül halinde, bu isimle tavsif edilmesi mümkün olabilecek gibidir. Fakat bunun daha hâlâ plâncılık adına lâvık olduğu söylenebilir mi? İşte bu daha ciddiyetle ele alınmak lâzımgelen bir meseledir. Bu hal muhakkak ki, kapitalizm için kanuni bir kadro inşasından daha fazla olan bir plâncılığa ihtiva etmemektedir. Eğer böyle bir tarzı hal iktisadî faaliyetleri sevk ve idaresinin tamamıyla serbest rekabetin hükmüne terk edilen tam bir şekil dahilinde tahakkuk ettirilebilseydi, nihayet plâncılık da, içinde müşahhas faaliyetlerin ferdî inisiyativlere terk edileceği daimî bir kadro bahşeden bir sisteme müncer olurdu. Ve artık bu çeşit bir plâncılıkla yahut istihsalın bu şekilde merkezî kuruluşu ile, insan faaliyetinin bir keşmekeşe sebebiyet verdiği iddia olunan serbest rekabette olduğundan daha rasyonel olarak teşkilâtlandırılmasına dair beslenen kanaat külliyyen terk edilmiş olacaktır. Lâkin bu hal bile, serbest rekabetin, sosyalist iktisada ithali nispetinde doğru olabilecektir. Çünkü burada her yönden en mühim olan mesele piyasada alan ve satan, alışveriş yapan müstakil iktisadî cüzütamı neyin teşkil edeceğini bilmekten ibarettir. İlk bakışta, bu neviden, başlıca iki tip sistem mevcut olacak gibidir. Burada, ya, her sanayi şubesini bir tek teşebbüsle temsil ederek, serbest rekabetin yalnız muhtelif sanayi kolları arasında mevcut olacağı, veya, her sanayi kolunda yekdiğerleriyle rekabet halinde olan müteaddit müstakil firmaların mevcut bulunacağını farzetmek mümkündür. Ancak ikinci şekil ile dir ki, bu teklif, plâncılığa karşı ileri sürülen itirazların çoğunu gerçekten önlemekte, fakat bu kere de, bazı hususi meselelerin ortaya çıkmasını ımtaç etmektedir. Bu meseleler, son derece calip dikkat olan bir mahiyet arz etmektedir. Sadece şekilleri itibariyle bile, bilinmek lâzımgelen bunlar, en geniş ve esaslı vechesi ile, hususi mülkiyetin illeti meselesini ortaya çıkarmaktadır. Şu halde burada asıl mesele tekmil istihsal ve inkisam meselelerinin merkezî bir makam tarafından rasyonel olarak halline imkân olup olmaması keyfiyeti değil, fakat idaresiyle mükellef oldukları istihsal vasıtalarının bizzat sahibi olmıyan veya her hangi bir şekilde bunlara karşı menfaatlendirilen yekdiğerine rakip fertlere, muvaffakiyet ihtimaliyle, bu malların tasarrufuna ait kararlar almak ve bu kararlardan doğacak mesuliyetlere katlanmak salahiyeti ve mükellefiyetinin terk edilip edilemeyeceği meselesidir. Artık mevcut istihsal cihazının herhangi bir parçasını istimâl mesuliyetinin, her zaman meydana çıkan kâr ve zarara şahsan iştirak ettirmek için herhangi katı bir sebep olup olmadığını yahut, bütün bir içtimai heyetin bizzat kendisine ait olan mülkiyet haklarını kullanması için salâhiyet verdiği münferit müdürlerin, istidat ve kabiliyetlerinden en iyi bir şekilde istifade ederek, güçlerinin yettiği kadar, kemali sadakatle müşterek gayelere hizmet edip etmediklerini bilmek mi mevzu bahis olacaktır?

(Devam edecek).